

РОДНИЯТ ДИАЛЕКТ – ПОЗНАТ И НЕПОЗНАТ. СЪВМЕСТЕН ПРОЕКТ НА МЛАДИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ И УЧЕНИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ НА БАН

Марина Петрова

Професионална гимназия по електротехника и електроника – Пловдив

Резюме. Настоящият доклад представя дейността на малка изследователска общност по проект „Ученически институт на БАН (УЧИ – БАН)“, Програма „Малки учебно-изследователски общности“. Авторите на проекта „Съвременно състояние на някои от диалектите в българския език“ спечелиха първо място в научната сесия на УЧИ – БАН 2018 г. в област „Хуманитарни науки“. Проектът им представя особеностите на диалектите на село Цалапица и село Лясково (област Смолян). В процеса на проучването младите изследователи опознаха родните си места, особеностите на родните си говори и спецификата на науката диалектология. Така дейността им се превърна от предизвикателство във възможност чрез изследователски подход да се придобият знания за родния диалект и умения за обработка на езиков материал.

Keywords: dialect; processing language material; data analysis; conclusion drawing; project work

До 2017 година родноезиковото обучение в горен курс VIII – XII клас се свързваше с изучаването на езика като средство за общуване, стилистичните норми на съвременния български книжовен език, ученическите аргументативни текстове. В VIII клас учениците се запознаваха с формите на българския език – общонароден български език в неговите разновидности: книжовен език, териториален диалект, социален диалект, жаргон (срв. УП до 2017 г.). Уроците за представяне на диалектната делитба на българския език в училище обаче бяха недостатъчни за осмислянето на характеристиките, които определят речта на носителите на конкретния говор като диалект, принадлежащ към определена езикова област.

По покана на Института за български език към БАН в периода 2017/2018 учебна година в Професионалната гимназия по електротехника и електроника – Пловдив, се сформира екип от двама деветокласници с ръководител старши учител по български език и литература Марина Петрова, който започна работа

по проект „Съвременно състояние на някои от диалектите в българския език“. Ориентацията към областта на диалектологията се породи от коментара на двамата изследователи, че разпознават диалектни черти на родните си говори, но не могат да ги определят по отношение на отклоненията от книжовните норми. Така се формулира целта на Проекта – да се изследват носители на народните говори от североизточните български балкански говори от село Цалапица (област Пловдив) и среднорупските (родопски) говори от село Лясково (област Смолян), като се отчетат до каква степен у представителите от различните възрастови групи се пазят чертите на териториалните диалекти.

Изследването беше ориентирано към речта на различни възрастови групи и към отчитането на отклоненията от книжовните норми на съвременния български език, както следва: фонетични особености и отклонения; граматични особености и отклонения; лексикални особености и отклонения. Хипотезата на изследователите беше, че във връзка с по-високата образование, вътрешните миграционни и урбанизационни процеси, наситената информационна среда и рязката промяна на действителността, настъпила след внедряването на високоскоростните технологии – цифровизацията, компютризацията и интернет, в говора на по-младите представители от изследваните населени места ще се открият по-малко отклонения от книжовните норми, особено в областта на лексиката.

За изпълнението на целта изследователите си поставиха следните задачи.

1. Да се направи проучване на изследвания регион – географско разположение и особености, брой жители, поминък, исторически ценности и личности.
2. Да се направи проучване на териториалния говор по Картата на диалектната делитба на българския език (BAS: IInd Edition), Българска диалектология (Stoikov, 2002), Учебник по български език за VIII клас (Boiadzhiev, 2000) и Учебник по български език за IX клас (Dimtshev, 2002).
3. Да се подготвят анкетни карти за аудио записи (приложение 1).
4. Да се направят аудио записи на речта на носителите на говора по възраст и конкретни въпроси.
5. Да се представят в писмена форма аудио записите, като речта се записва по модела на представените текстове на диалект в учебниците по български език за VIII и IX клас (Boiadzhiev, 2000; Dimtshev, 2002).
6. Да се представят данните по отклоненията от книжовните норми в таблици (приложение 2, приложение 3).
7. Да се обобщят данните по отклоненията от книжовните норми в проценти.
8. Да се обобщят данните по отклоненията от книжовните норми по възрасти.
9. Да се направят изводи.
10. Да се изготви компютърна презентация по проекта.

11. Да се оформи хартиен носител по проекта, представящ дейността на изследователите.

Окончателният формат на проекта „Съвременно състояние на някои от диалектите в българския език“ се побра в 37 страници без приложенията, в които се съдържат: увод, две глави, заключение, библиография и приложения.

В увода се посочиха целите и задачите на проекта и кратка анотация.

Първа глава представи диалектните особености на източнобългарските балкански говори на носителите от село Цалапица (област Пловдив), като главата се структурира в четири раздела, както следва: географско-исторически факти за населеното място; особености на източнобългарските балкански говори по Картата на диалектната делитба на българския език (BAS: IInd Edition), Българска диалектология (Stoikov, 2002) и Учебник по български език за VIII клас (Boiadzhiev, 2000); диалектни особености в говора на жителите на село Цалапица чрез транскрипция на автентичната реч на носителите на говора от четири възрастови групи (1 – 10 г.; 10 – 20 г.; 40 – 50 г. и 60 – 70 г.) с уточнението, че ще се следва модел на записване от учебниците по български език, посочени в библиографията, с таблично представяне на данните по три от езиковите норми – фонетична, граматична, лексикална (приложение 2, приложение 3), онагледяващи получените данни, и обобщение на получените данни по отклонения от езиковите норми в проценти и по възрастови групи; изводи на автора на първа глава Ралица Бундова.

Втора глава представи диалектните особености на среднорупските (родопски) говори на носителите от село Лясково (област Смолян), като главата се структурира в четири раздела, както следва: географско-исторически факти за населеното място; особености на среднорупските (родопски) говори по Карта на диалектната делитба на българския език (BAS: IInd Edition) и Българска диалектология (Stoikov, 2002); диалектни особености в говора на жителите на село Лясково чрез транскрипция на автентичната реч на носителите на говора от четири възрастови групи (1 – 10 г.; 40 – 50 г.; 50 – 60 г. и 70 – 80 г.) с уточнението, че ще се следва модел на записване от учебниците по български език, посочени в библиографията, с таблично представяне на данните по три езикови норми – фонетична, граматична, лексикална (приложение 2, приложение 3), онагледяващи получените данни, и обобщение на получените данни по отклонения от езиковите норми в проценти и по възрастови групи; изводи на автора на втора глава Асен Войводов.

Заклучението представи етапите на работа на сформирането на екипа; определянето на целите и изработването на стратегия за постигането им; средствата и процеса на работа; затрудненията и позитивите от работата по проекта; като се посочват и възможностите за надграждане на проекта и надеждата, че той би могъл да има приноси в областта на диалектологията.

Като най-големи затруднения участниците в проекта определиха на първо място нежеланието на носителите на диалекта да участват – оттук произтича и разминаването във възрастовите групи на двамата изследователи, и на второ

място, записът на речта чрез букви и символи, различни от книжовната норма. Като най-интересно в дейността двамата автори определят систематизирането на получените данни в таблици и обобщенията на данните. За изненада на изследователите първоначалната хипотеза, че в речта на по-младите носители на говорите ще се открият по-малко отклонения от книжовните норми, не се потвърди – оказа се, че и двата териториални говора пазят характерните белези съответно на източнобългарските балкански говори с представителна извадка от село Цалапица (област Пловдив) и на среднорупските (родопски) говори с представителна извадка от село Лясково (област Смолян).

Проектът „Съвременно състояние на някои от диалектите в българския език“ според авторите му няма претенциите за подробно научно представяне на езиковия материал – той е ученическа разработка и е плод на няколкомесечна работа, която беше истинско предизвикателство за екипа. Едно по-задълбочено научно проучване върху ексцерпирания материал би могло да илюстрира какви са наследниците на старобългарските звукове в речта на носителите на конкретния диалект от изследваните населени места, акцентните особености, до каква степен се пазят старите падежни конструкции и кои остарели и диалектни лексеми продължават да са част от речта на носителите от всички възрасти. Изследването, макар и ученическо, би могло да има принос към развитието на науката диалектология, защото въз основа на автентичността на записите могат да се направят заключения до каква степен се пазят характерните белези на двата диалекта към съвременния момент, а в един по-късен етап на базата на получените данни могат да се правят диахронни сравнения.

Ползите от работата по проект „Ученически институт на БАН“, програма „Малки учебно-изследователски общности“ за младите изследователи са безспорни. Те се свързват с това, че учениците:

1. научиха много за своето родно място;
2. чрез проучването на диалектните особености по „Карта на диалектната делитба на българския език“ и „Българска диалектология“ се запознаха подробно с богатството на българските диалекти и с особеностите на своите териториални говори;
3. чрез обработката и систематизирането на данните се запознаха със спецификите на транскрибирането на живата реч и обработката на езиковия материал и си припомниха езиковите норми;
4. чрез формулирането на изводите и заключенията, създаването на хартиен носител, описващ дейността, и изработването на презентацията придобиха знания и опит за работа по проект;
5. придобиха умения за работа в екип;
6. не на последно място, разбраха, че за да е успешна дейността, трябва да се изработи предварителен план и задачите по него да се изпълняват в определен ред.

Приложение 1

РАБОТЕН ЛИСТ АНКЕТНА КАРТА

ДАТА:
НАСЕЛЕНО МЯСТО:
ВЪЗРАСТ НА ИЗСЛЕДВАНИЯ:
МЕСТОРОЖДЕНИЕ:
МЕСТОЖИВЕЕНЕ:
ПОЛ:
ОБРАЗОВАНИЕ:
МЕСТОРАБОТА:
СЕМЕЙНО ПОЛОЖЕНИЕ:

ВЪПРОСНИК

1. Разкажете ни за вашето семейство – за баба Ви и дядо Ви, за родителите Ви – откъде са, какво работят, колко често се виждате с тях?
2. В селото има стари къщи – опишете ни как изглеждат те (дворовете, етажите, вътрешното пространство).
3. Разкажете ни как празнувате Коледа със семейството си – как украсявате дома си, каква храна приготвяте, посрещате ли гости?
4. Разкажете ни някоя интересна история, свързана с Ваш близък – приятел или роднина.

Изготвил изследването:

Дата:

Населено място:

Приложение 2¹⁾

I. ФОНЕТИЧНИ ОТКЛОНЕНИЯ	ПРИМЕРИ
1. Замяна на звукове	
1 – 10 г.	
30 – 40 г.	
60 – 70 г.	
70 – 80 г.	
2. Изпускане на звукове и срички	
3. Смекчаване на съгласни	
4. Вмятане на й пред гласни	
5. Удвояване на предлози в и с	
6. Редукция на гласни	

II. ГРАМАТИЧНИ ОТКЛОНЕНИЯ	
1. Употреба на стари падежни форми	
2. Прибавяне на гласна е в 1 лице мн. ч. при глагол от II спр.	
3. Прибавяне на м в окончание за единствено число при глаголи от II спрежение	
4. Употреба на среден род вместо мъжки род при 3 лице на мин. св.вр. на спомагателния глагол	
5. Употреба на глаголи във 2 и 3 лице на мястото на 1 лице	
6. Нарушение във формата за множествено число за лица	
7. Изпускане на лично възвратно местоимение	
8. Разместване на спомагателния глагол и местоимението	
9. Замяна на лично местоимение за 1 лице в ед. ч. с 3 лице мн. ч.	
10. Нарушение в членната форма за м.р. ед.ч. -я	
III. ЛЕКСИКАЛНИ ОТКЛОНЕНИЯ	
1. Употреба на диалектни и остарели думи и изрази	

Приложение 3²⁾

I. ФОНЕТИЧНИ ОТКЛОНЕНИЯ	1 – 10 г.	30 – 40 г.	60 – 70 г.	70 – 80 г.
1. Замяна на звукове				
2. Изпускане на звукове и срички				
3. Смекчаване на съгласни пред гласни				
4. Вмятане на й пред гласни				
5. Удвояване на предлози в и с				
6. Смекчаване на съгласни в краесловие				
II. ГРАМАТИЧНИ ОТКЛОНЕНИЯ				
1. Употреба на стари падежни форми				
2. Прибавяне на гласна е в 1 лице мн.ч. при глагол от II спр.				
3. Прибавяне на м в окончание за единствено число при глаголи от II спрежение				
4. Употреба на среден род вместо мъжки род при минали причастия и 3 лице мин.св.вр. на спомагателния глагол				
5. Употреба на глаголи във 2 и 3 лице на мястото на 1 лице				
6. Нарушаване във формата за множествено число за лица				

7. Изпускане на лично възвратно местоимение				
8. Разместване на спомагателния глагол и местоимението				
9. Замяна на лично местоимение за 1 лице в ед. ч. с 3 лице мн. ч.				
10. Нарушение в членната форма за м.р. ед.ч. -я				
III. ЛЕКСИКАЛНИ ОТКЛОНЕНИЯ				
1. Употреба на диалектни думи и изрази				

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Тъй като обемът е много голям, се наложи Приложение 2 да представи таблицата в съкратен формат по модела на таблицата за село Лясково. За всяко от изследваните отклонения материалът се представя по възрастови групи, както е показано в ред 1.
2. Тъй като обемът е много голям, се наложи Приложение 3 да представи таблицата в съкратен формат по модела на таблицата за село Лясково. За всяко от изследваните отклонения се посочва със знак (+) или (-) дали има наличие на конкретно отклонение за всяка възраст.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Antonova, L. (2014). *Karta na dialektnata delitba na balgarskia ezik vtoro izdanie*. L. Antonova, L. Vasileva, L., A. Kotsheva. IBE "Prof. Liubomir Andreitshin". Sofia: Prof. Marin Drinov [Антонова, Л. (2014) *Карта на диалектната делитба на българския език, второ издание*. Л. Антонова, Л. Василева, А. Кочева. ИБЕ „Професор Любомир Андрейчин“. София 2014, Проф. Марин Дринов].
- Boiadzhiev, T. at all (2000). *Balgarski ezik za VIII klas*. Sofia: Anubis [Бояджиев, Т. и кол. (2000). *Български език за VIII клас*. София: Анубис].
- Dimitshev, K. at all (2002). *Balgarski ezik za IX klas*. Sofia: Bulvest 2000 [Димчев, К.и кол. (2002). *Български език за IX клас*. София: Булвест 2000].
- Koilov, K. (2017). Mestnite imena v Tsalapitsa – minalo, nastoiashte, badeshte i traditsii (lingvokulturologitshen pregled). *Balgarski ezik* 64 (2017), 4, 84 – 90, <http://www.balgarskiezik.eu> [Коилов, К. (2017) Местните имена в Цаланица – минало, настояще, бъдеще и традиции (лингвокултурологичен преглед). *Български език* 64 (2017), 4, 84 – 90, <http://www.balgarskiezik.eu>].

Stoikov, St. (2002). *Balgarska dialektologia*, 4-to fototipno izd. Sofia: Prof. Marin Drinov, <http://macedonia.kroraia.com/> [Стойков, Ст. (2002). *Българска диалектология*, 4-то фототипно изд. София: Проф. Марин Дринов, <http://macedonia.kroraia.com/>].

THE MOTHER DIALECT – KNOWN AND UNKNOWN. JOINT PROJECT BY YOUNG RESEARCHERS AND THE SCHOOL INSTITUTE OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Abstract. This report presents the activities of a small research community under the project of the School Institute of the Bulgarian Academy of Sciences (SchI-BAS), Small Research Communities programme. The project's authors won first place from the humanities in SchI-BAS's 2018 session. Their project (Present-day states of some Bulgarian dialects) presents dialect features in the villages of Tsalapitsa and Lyaskovo, district of Smolyan. In the course of the research process, the young researchers got to know their birth places, mother dialect features and the specifics of Dialectology. Thus their activity turned from a challenge into an opportunity to discover – through research – knowledge about mother dialects and skills related to processing language material.

✉ **Ms. Marina Petrova**

Vocational School of Electrical Engineering and Electronics
31, Knyaginya Mariya Luiza St.
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: petrovamarina@abv.bg